

כמאמר מוסגר נוסף, שכל ענין קבלת מתנות הוא טעם לפגם, וכבר הביא מרן החיד"א (שם) דעת המהריק"ש שכתב שיש להמנע מכל קבלת מתנות, והעיד שכמה גדולים נהגו כן, וזה דבר שאיני רואה כל צורך להסבירו ולבארו וד"ל.

סיכום ההלכה

לפי כל האמור מתברר בפשיטות, שהרבנות בדרג הגבוה (דוגמת משה ובית-דינו) שאין להם שום קשר ישיר עם שכבות הציבור הרחבות יכולים למלא בעת ובעונה אחת גם תפקיד מנהיגות וגם דיינות, הלא הוא הרב אב"ד, ואילו בדרג הנמוך (דוגמת כל דייני ישראל במדבר) שעליהם מוטלת החובה הקדושה לצאת ולבוא לפני העם כפשוטו, ליכנס לבתיהם לשמוח בשמחתם וחלילה בהיפך, וכן לדאוג לצרכיהם הרוחניים היום-יומיים ע"י קשרים אישיים ישירים וכדומה, אינו מן הראוי שימלאו באותו זמן גם תפקיד בדיינות וכמו שנתבאר.

אך על אלה ואלה מוטלת החובה הקדושה להרביץ תורה בישראל, ואין שום דרג ברבנות או בדיינות הפטור מחיוב קדוש זה וכמו שנתבאר. וה' יזכנו לשיבת שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה.

נג

מתי מותר לאדם לעשות דין לעצמו

שאלה:

מפעל שיש בו עיוותי שכר, כהחסרת ימי עבודה משכר הפועלים, או פיגור בתשלומי הפרשים ומענקים במדה שערך הכסף יורד וכו'. האם מותר לעובד במפעל כזה לבזבז זמן, חלקים, או שימוש במכונות המפעל לצרכיו הפרטיים, במדה שלא יעלה על הסכום הנגזל, או אם מותר להשתמש בחלקים המושלכים לפסולת ויכולים להאשים בלקיחתם וכו'.

תשובה:

ההגדרה הפשוטה למעשה המוצע הוא "עשיית דין לעצמו". אדם משוכנע שהמפעל המעסיקו מקפח אותו וגוזל זכויותיו, "אפשרות להתלונן לא קיימת, כי אין אוזן קשבת, והדבר נבחן במציאות" כלשון השואל, ולכן רוצה הוא לעשות דין לעצמו.

וידועה מחלוקת האמוראים (במסכת בבא קמא כ"ז:), והלכה כרב נחמן הסובר עושה אדם דין לעצמו. וכתב שם הרא"ש שמחלוקת לא היתה בדבר שיש בו הפסד שאינו חוזר, שזה לכל הדעות מותר לעמוד להציל ממונו אפילו על-ידי הכאת הזולת. ובדבר שאין בו הפסד אלא הצלת טורח שלא יצטרך להוציא ממונו בדין, בזה נחלקו. וכאמור הלכה כרב נחמן, שכיון שמה שעושה בדין עושה ויכול לברר שבדין היה יכול להוציא ממנו יש לו רשות להציל את שלו אפילו במכות אם אינו יכול בדרך אחרת. אבל אם אינו יכול להוכיח שבדין יכול להוציא ממנו אין לו הזכות לומר שלי הוא ולהציל ממוני עשיתי. וכל זה אם בא לגזולו או שרואה חפץ שלו בידו וכו'. וכזאת פסק מרן (בשו"ע חושן המשפט סימן ב'), וכן פסקו גם הרי"ף והרמב"ם.

נמצא שאין יכול אדם לעשות דין לעצמו אלא כאשר רואה את שלו בידי חברו ויכול להוכיח דבר זה בבית-הדין, אז אין הוא חייב לטרוח ולתובעו בדין, אלא יטול שלו אפילו בכח ואם ירצה חבירו יתבענו הוא לדין. אם כן פשוט בנדרון דידן שאין רשות לאותו פועל לעשות דין לעצמו שהלא אין הוא יכול להוכיח מאומה בבית הדין.

ועוד, שכל עשיית דין לעצמו היא בגלוי ובפני חבירו, ולא בסתר, שאז אין הוא אלא סתם גנב, וכך מבואר שם בסוגיא: מתיב רב כהנא בן בג בג אומר, אל תכנס לחצר חבירך ליטול את שלך שלא ברשות, שמא תראה עליו כגנב אלא שבור את שיניו ואמור לו שלי אני נוטל, ופירש רש"י קח בחזקה, והיא קושיא לרב יהודה הסובר שאין עושה אדם דין לעצמו.

ומכאן שאם אדם לוקח בסתר הרי הוא כעין גנב, ואין זו עשיית דין, שהרי אין חבירו יודע ואין יכול לתובעו בבית-דין, וכבר התברר שכל עשיית דין לעצמו הותרה רק כאשר יכול להוכיח צדקתו בבית-הדין, ומסתמא נותן אפשרות לחבירו לתובעו, אבל אם נוטל ממנו בסתר כיצד ידע בדבר ויתבענו.

ואולי שלזה כיוון הרמב"ם כשכתב: "יש לאדם לעשות דין לעצמו אם יש בידו כח הואיל וכדת וכהלכה הוא עושה וכו'" (הלכות סנהדרין פרק ב' הלכה י"ב). ולכאורה המלים "אם יש בידו כח" נראות כמיותרות, שאם אין לו כח ודאי שלא יעשה. וכבר כתבתי בספרי "דבר המשפט" על דברי הרמב"ם שם, לתרץ זה בכמה אופנים. ועל-פי האמור, יתכן שכוונת הרמב"ם היא, שאין לו הרשות לקחת את שלו בסתר, שדבר זה יכול לעשות כל אדם ואפילו חלש, כמובן מאליו, לכן כתב הרמב"ם "אם יש בידו כח", היינו בגלוי דוקא, וכמו שנתבאר.

הן אמת שהרב המאירי כתב (במסכת בבא קמא שם) על דברי הברייתא הנ"ל וזו לשונו: "ומכל מקום אל יכנס שם דרך העלמה שמא יראה עליו כגנב אלא שאם עשה עשוי". ומשמע מדבריו שאם בדיעבד נטל את שלו בסתר ובהעלמה, גם זה כדיון עשה, נראה לי שעל כל פנים מודיע לו אחר כך שנטל את שלו, ויכול לתובעו אם ירצה, מה שאין כן בנדון דידן.

וכבר הביא מרן הבית-יוסף (בחושן המשפט שם) דברי המרדכי וזו לשונו: קיימא לן כרב נחמן דעביד איניש דינא לנפשיה, ופסק ר"מ דהני מילי בחפץ המבורר שהוא שלו ומחזיק בו ומסרב להחזיר לו, אבל בשאר מילי לא. וראיה מפרק קמא דברכות (דף ה' עמוד שני. שם מסופר, שלרב הונא החמיצו ארבע מאות חביות של יין, אמרו לו... אין הקב"ה חשוד להעניש אדם בלא דין... כך שמענו שאין אתה נותן לאריסך את חלקו מזמורות הגפנים. אמר להם ושמא משאיר הוא לי משהו. אמרו לו, בתר גנבא גנוב וטעמא טעים.

פירש רש"י הגונב מן הגנב אף הוא טועם טעם גניבה). והקשה ה"ר קלונימוס הלא מן הדין לקח (רב הונא בספור הנ"ל), שעושה אדם דין לעצמו. ותירץ שזה דוקא אותו דבר עצמו שנלקח לו לאריס מותר לו לקחת בכל מקום שיכול להשיגו, דוגמת דברי בן בג בג שאמר שלו הוא נוטל, אבל כאן לקח זמורות אחרים שלא גנב לו האריס.

אם כן איפוא פשוט ביותר שלא הותר לשום אדם לעשות דין לעצמו בכגון נושא שאלתו של אותו פועל, שהלא יאשימוהו כדין בגניבה ממש, וזאת לא הותר.

ורבו מאד פרטי הלכה זאת בדברי גדולי הפוסקים וכבר הארכתי בספרי "דבר המשפט" (שם). אך במה שכתבנו כאן די לבירור נושא שאלתנו.

למסקנת ההלכה אין אדם עושה דין לעצמו אלא באותו חפץ עצמו שנגזל ממנו, ויכול להוכיח זאת בבית-דין.

וטעם הדבר פשוט ביותר, כי הלא יש במעשה זה משום "דין" ממש, ואין יחיד, וכ"ש לעצמו, יכול לדון, ואין לך פיסול גדול מזה, שאין דן יחידי אלא אחד. וכך מדוייקים דברי הטור שם: "אף על פי שיחיד אינו יכול לדון עושה אדם דין לעצמו אם רואה את שלו ביד אחרים". והטעם כפי שנתבאר שכיון שהוא בטוח שחפץ זה שלו הוא, ויכול להוכיח זאת בבית-הדין "עושה דין לעצמו". אבל כל דבר שיש צורך בבירור וליבון וחקירה עד למיצוי הדין, כיצד יעשה אדם דין לעצמו מפני שהוא חושב לפי דעתו שהוא צודק. והלא כל צד בין שני בעלי-דין חושב שהוא צודק לפי טענותיו, ופשוט שלא הותר מעולם לעשות דין לעצמו בכגון זה.

ולכן, אם אותו פועל החושב שהמפעל מקפח את עובדיו (דבר כשלעצמו טעון בירור והוכחה), רוצה להוסיף ולעבוד באותם תנאים, חייב הוא לקבל הדין, או לעורר את כל ציבור העובדים לתבוע

זכויותיהם כפי המגיעים. אבל בשום פנים לא לשלוח יד ברכוש המפעל, או לגזול מזמן העבודה וכדומה, וה' ימלא חסרונו.